

УДК 340.12

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1477226>**Н.В. МАРУЩАК,**

доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Чернігівського національного технологічного університету,
кандидат юридичних наук, доцент, м. Чернігів, Україна; e-mail: natalya_mrs@ukr.net;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9636-6274>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ПРАЦЯХ ВИДАТНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ НОВОГО ЧАСУ

N.V. MARUSHCHAK,

Ass. Professor, Chair of Theory and History of State and Law, Constitutional Law,
Chernihiv National University of Technology, Ph.D. in Law, Associate Professor,
Chernihiv, Ukraine; e-mail: natalya_mrs@ukr.net;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9636-6274>

SOME ASPECTS OF HUMAN DEFENSE IN THE WORK OF EXPRESSED REPRESENTATIVES OF PHILOSOPHICAL OPINION OF NEW HOURS

Постановка проблеми

Однією з найважливіших ознак сучасного демократичного суспільства є повага до прав, гідності особи. Остання має характер відносин, заснованих на нормах моралі та права, принципах свободи та взаємної відповідальності між державою, суспільством і особистістю, між різними особистостями та соціальними групами. Громадянське суспільство є носієм відповідних цінностей. Держава, в особі її органів і посадових осіб, бере на себе зобов'язання щодо їх реалізації, забезпечення охорони гідності своїх громадян.

Україна, проголосивши себе в Конституції 1996 року правовою державою (ст.1), закріпила в ній положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст.3). Закріплення в законодавстві права на повагу до гідності особи потребує визначення терміна "гідність", розуміння його суті та змісту.

Термін "гідність людини" походить від латинського (*dignus* – "цінний", "відповідний") (лат. *dignitation* – репутація). Загальноетичне значення гідності людини відображене сучасними дослідниками в наступних дефініціях: "Гідність людини є поняттям моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність кожної людини як моральної особистості, а також категорія етики, яка означає особливе

моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається "цінність особистості" [1, с.81–82]; "гідність людини є виразом її особистісної цінності" [2, с.1206].

В.А. Бачинін визначає гідність як етичну та природно-правову категорію, що означає цінність людської особистості, визнану як самою людиною, так і її соціальним оточенням. Він вважає, що саме природно-правова філософія зводить юридичну формулу людської гідності до універсальних етичних максимів та релігійних абсолютів [3, с.283]. Автори навчального посібника з етики визначають гідність людини як об'єктивну, суспільно-моральну цінність особистості, а також як потребу і власне оцінку людиною своєї моральної цінності [4, с.98]. Представники юридичної науки, визначаючи гідність, стверджують, що гідність людини – це визнана та захищена законом і правопорядком цінність, яка утворює одну з основ конституційно-організованого суспільства [5, с.475]. Г.Д. Бандзєладзе в праці "О понятии человеческого достоинства" визначає гідність особи як суттєву ознаку і якість, що відрізняють людину від інших істот і, разом з цим, не просто відрізняють, а складають її почуття власної вищості, перевагу за визначеною шкалою цінностей і за визначеними критеріями прогресу [6, с.11].

Серед зарубіжних досліджень необхідно відзначити роботи німецьких вчених, тому що вперше саме в Основному законі Федеративної Республіки Німеччини недоторканність гідності людини

була визнана провідним конституційним принципом: "Гідність людини недоторканна. Поважати й захищати її – обов'язок будь-якої державної влади" (абз.1 ст.1 Основного закону ФРН) [7, с.580]. Такі автори, як Г. Дюріх, А. Бланкенгель, Е. Блох, В. Майхофер, В. Пірот, Б. Шлінк, Р. Берендт, Р. Шпаєман та інші, розвинули теоретичну концепцію людської гідності.

Німецькі науковці виходять з того, що зміст поняття гідності змінюється з плином часу та залежить від культури суспільства, в якому воно розвивається. Німецька юридична наука відмовляється від визначення гідності як раз і назавжди встановленого. Як слушно зазначає А. Бланкенгель (A. Blankenagel), ми не повинні заповнювати зміст гідності людини нашими сучасними уявленнями про неї: для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасна формула може бути тільки вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту [8, с.388].

Дійсно, норма про гідність людини творцями конституції замислювалася, насамперед, як захист від жорстокого, принижуючого поведіння з боку держави. Йшлося про фізичну недоторканність людини. Сьогодні мова йде вже про повагу і захист персональної ідентичності та психічної недоторканності людини. Так сучасні дослідники в галузі прав людини Б. Пірот (B. Pieroth) і Б. Шлінк (B. Schlink) визначили, що людська гідність порушується тоді, коли звернення публічної влади з людиною, запропоноване законом, ставить під сумнів її цінність як особистості. Вільна особистість, її цінність і автономність повинні поважатися і захищатися державою. Забороняється поводитися з нею як із засобом навіть заради найкращих намірів. Це суперечить гідності людини [9, с.89]. Дану позицію підтверджує і розвиває В. Майхофер (W. Maihofer), який констатує, що повага до людської гідності виражається в гарантії державою людині свободи її морального самовизначення. Відповідно до позиції В. Майхофера, гідність людини є фундаментом правової держави, що має гарантувати людині повагу й захист її гідності (недоторканність) [10]. Варто зазначити, що недоторканність гідності людини в правовій системі ФРН виступає одночасно як "базисна норма законодавства" і найважливіший конституційний принцип, що розкривається в правах і свободах, закріплених в Основному законі [11, с.85].

Отже, єдиною для всіх пропонованих дефініцій, як етичних, так і правових, є характеристика гідності як цінності особистості. У зв'язку з цим виникають запитання: чим визначається ця цінність? У чому виражається визнання цінності людини суспільством?

Звідси, метою статті є аналіз розуміння поняття "гідність" у працях видатних представників філософської та правової думки Нового часу. На нашу думку, це сприятиме більш глибокому та повному сучасному розумінню поняття "гідність", "права та свободи людини", враховуючи, що еволюція розуміння категорії "гідність" дуже тісно переплітається з історією боротьби з безправ'ям і пригнобленням людини, за свободу і рівність. Взаємовідносини особи і держави протягом останніх століть є основною проблемою політико-правової думки, оскільки без урахування цих взаємовідносин не є можливим установа в суспільстві порядку.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні поглядів видатних мислителів XVII–XVIII століть, суті та змісту гідності людини. Завдання статті – розкрити сучасне розуміння поняття «гідність»; проаналізувати особливості поглядів видатних мислителів XVII–XVIII століть; показати, як формувалися елементарні моральні уявлення про гідність та започатковувалися основні правові принципи в англійському, американському та французькому праві.

Формування елементарних моральних уявлень про гідність

Гідність людини у всіх її аспектах має глибокий соціальний зміст. Людина за своєю суттю визначається всією системою суспільних відносин, є продуктом і суб'єктом суспільних відносин. Тому права людини об'єктивно, природно-історично складаються в суспільстві як її соціальні можливості, які відповідають частково або повністю її потребам у реальному житті [12, с.104]. Як зазначив Ф.М. Рудинський, ідея людської гідності означає визнання людини вищою, ні з чим не зрівняною цінністю, з чого випливає визнання її суб'єктом свободи, рівності, володіння нею правами та обов'язками людини і громадянина [13, с.229].

Уявлення про гідність особистості почали формуватися вже на перших етапах розвитку людського суспільства. В умовах первіснообщинного ладу сформувалися елементарні моральні уявлення про гідність особи. Ідеї цінності особи і її свободи вперше всебічно розроблялися у філософських, етичних та політико-правових доктринах Стародавніх Греції та Риму. Однією з вершин давньогрецького гуманізму було вчення Протагора, що проголосив: "Людина – міра всіх речей".

Захищаючи ідею людської рівності, він вважав, що такі чесноти, як мудрість, добродієність, можливість участі у державному житті, доступні всім людям. Звеличуючи людину, визнаючи її абсолютну цінність, Протагор набагато випередив свій час, став провісником гуманістичних ідей мислителів Нового часу [13, с.231]. Водночас, соціальна цінність особи, її свобода в античному світі носили класовий характер. Раби повністю виключалися зі сфери свободи і, згідно з пануючою рабовласницькою мораллю, не могли бути носіями гідності.

Давньоримське законодавство віддзеркалювало уявлення про свободу особи, що сформувалися в античному світі, але воно вже розглядало раба як знаряддя, що говорить (*instrumentum vocale*). Людські якості рабів визнавали стійкі (Зенон, Сенека), для яких мала значення лише внутрішня, духовна свобода, що не пов'язана з будь-яким соціально-політичним статусом людини.

Феодалізм, що прийшов на зміну рабовласницькому ладу, став новим етапом у розвитку людської особистості. Проте станові перепони, пов'язані з феодальною ієрархією, закріплювали соціальну нерівність, обмежували творчі можливості людини. Висунутий у ранньохристиянському вченні принцип рівності людей перед Богом став формою утвердження людської гідності. Підтримана християнством давня ідея про схожість людини з Богом ("за образом та подобою Божою") підносила особистість, хоча водночас легенда про створення Адама та Єви покликана обґрунтувати приниженість людини перед всемогутнім Творцем. Догмат гріхопадіння, на нашу думку, несумісний з уявленнями про людську гідність, є основою проповідання християнського самоумертвіння плоті, аскетизму, чернецтва, самознищення особистості. Та й сама практика католицької та інших християнських церков (діяльність інквізиції, переслідування єретиків) протягом століть перешкоджала утвердженню людської гідності.

Основою формулювання сучасного поняття "гідність" стала, на нашу думку, насамперед протестантська етика з її індивідуалізмом і раціоналізмом. Слід зазначити, що саме в епоху Реформації відбувається поглиблення змісту поняття людської гідності. І це пов'язано з формуванням уявлень про людину як суб'єкта особистої свободи і носія невідчужуваних суб'єктивних прав.

Релігійний досвід "спілкування з богом" у протестантизмі спирався на особисте переживання й особистий духовний досвід, на відміну від опосередкованого процесу богопізнання в інших конфесіях і релігіях. Раціональність же трудової діяльності виходила з тлумачення Мартіном Лютером Нового Заповіту, на думку якого значення мирської професійної праці і релігійне воздаяння за неї надзвичайно зросли. Іншими словами, зросла цінність людської діяльності на землі. Протестантська соціокультурна традиція створила "соціальну етику" європейської культури, і це мало для неї й конститутивне значення [14, с.99–100]. Епоха Реформації стала новим етапом у розвитку ідеї гідності людини [12, с.42]. Видатні мислителі XVI–XVII ст.ст. вбачали соціальну цінність людини в її творчій діяльності, в її намаганні посилити свою владу над природою (Д. Бруно, Ф. Бекон, Д. Локк). Прогресивні філософи Нового часу були переконані в силі людського розуму. І це є важливий аспект становлення ідеї людської гідності.

Особливості поглядів видатних мислителів XVII–XVIII століть

Слід зазначити, що в Новий час поглиблюється зміст поняття людської гідності, що пов'язане з формуванням уявлень про людину як суб'єкта особистої свободи та носія невідчужуваних прав [13, с.232]. Своєрідність етичних, політичних та правових учень XVII–XVIII століть полягає в тому, що соціальну цінність особи вони розглядали з позицій школи природного права.

Розробка проблеми гідності громадянина як суб'єкта особистої свободи займає центральне місце в політичному вченні Д. Локка. "Свобода людини в суспільстві, – писав він, – полягає в тому, що вона не підкоряється ніякій іншій законодавчій владі, крім тієї, яка встановлена за згодою в державі... Там, де немає законів, там немає і свободи" [15, с.16]. Д. Локк теоретично розробив такі принципи буржуазного конституціоналізму (повага права приватної власності, суверенітет, парламентське правління, поділ влади, законність, невідчужуваність прав особи), які сформували "емпіричну систему демократії" і філософію американського конституціоналізму [16, с.34]. "...Віровчення Д. Локка знайшло своє втілення в конституції...", і ці принципи стали основою для юридичного тлумачення" [17, с.100–101]. Д. Локк відстоював право на свободу, але допускав при цьому часткове її обмеження на користь держави. Одночасно філософ заперечував тотальну відмову індивіда від належних йому природних прав. Право на життя, власність, гідність особи, рівність людини не відчужує нікому ні за яких обставин [18, с.271–272].

Таким чином, інтереси особи стають у Д. Локка центром усієї державної діяльності. У цьому зв'язку і питання про гідність громадянина одержує нове тлумачення. Особиста гідність стає атрибутом приватної власності подібно до того, як у Середні віки вона була атрибутом походження і станової приналежності.

Політичне вчення Д. Локка справило величезний вплив на подальший розвиток політичної ідеології. Особливо широкого поширення набула теорія природних невідчужуваних прав людини, яку використали Т. Джефферсон та інші теоретики американської революції і яка увійшла згодом до французької Декларації прав людини і громадянина 1789 року [19, с.189–190].

Велику увагу гідності особи як найважливішому аспекту свободи приділяв у своєму вченні Б. Спіноза. Такі високі моральні якості, як чесність, здатність до подяки, мужність, великодушність, властиві тільки вільним людям. Мудрість вільної людини, як стверджував він, "складається з роздумів не про смерть, а про життя" [20, с.576]. Це оптимістичне життєстверджуюче положення мало антиклерикальну спрямованість. Основна ідея його "Богословсько-політичного трактату" полягала в тому, що знищення свободи в державі означало б знищення самого спокою держави [12, с.47].

Б. Спінозі також належить заслуга у висунуванні ідеї гідності людини незалежно від її національної приналежності. "У відношенні розуму і щирої чесноти, – писав він, – жодна нація від іншої не відрізняється" [21, с.62].

У період Нового часу докладно були розроблені різні аспекти проблеми честі і гідності людини. Так, Т. Гоббс аналізує співвідношення таких моральних категорій, як могутність, цінність, гідність, повага людини.

Цінність людини він порівнював із вартістю речей і розглядав її як ціну, що "складає стільки, скільки можна дати за користування її силою" [22, с.95]. Гідністю Т. Гоббс називав суспільну цінність людини, тобто ціну, що дає їй держава. Отже, суспільна гідність людини ототожнюється в нього з громадянською.

І. Кант визначав гідність як абсолютну цінність, володіючи якою людина примушує інших людей поважати себе, водночас порівнюючи себе з ними, оцінюючи себе. На думку І. Канта, "особистість представляє собою всю гідність людства, розпоряджатися собою як засобом для будь-якої мети – означає прини-

жувати гідність людства в своїй особі, якій і була ввірена особа для збереження" [23, с.360].

"Повага, яку я відчуваю до інших або таке, що інші можуть вимагати від мене, є, як наслідок, визнанням гідності в іншій людині, тобто гідності, яка не має ні ціни, ні еквівалента, який можна обміняти на об'єкт пошани" [23, с.404], – писав І. Кант. На думку філософа, вище співчуття і любові (які гідні поваги) стоїть повага до гідності людини.

Наявність гідності (абсолютної цінності) дає людині право на повагу до неї з боку інших осіб, право на самооцінку і в той же час покладає на неї обов'язок поважати гідність інших. На відміну від своїх попередників, І. Кант висунув тезу про те, що суспільство не може обмежувати в людині її індивідуалізм, її особистий інтерес. В основі гідності людини – її автономія. Держава зобов'язана не втручатися в цю сферу життя особистості доти, поки вона не порушить закон.

Заслуга І. Канта полягає в створенні етичної концепції людської гідності, згідно з якою її реалізація неможлива без надання людині прав та свобод, при цьому людина не є засобом досягнення мети. Саме це забезпечило обґрунтування ідеї прав людини та її подальший розвиток у теорії правової держави.

У філософській системі І.В.Ф. Гегеля індивід розглядається як елемент загального, органічного цілого, момент моральної тотальності. Розглядаючи державу як ходу Бога в світі, дійсність моральної ідеї, він захищає тезу про первісність держави стосовно особи. Водночас, філософ вніс істотний вклад у розробку вчення про людську гідність. Особливо важливе значення в цьому відношенні мала гегелівська концепція свободи як пізнаної необхідності.

І.В.Ф. Гегель як прихильник помірної конституційної монархії виступав за надання громадянам елементарних прав (хоча визнавав природним і необхідним ієрархічну побудову суспільства і засуджував "чернь", тобто незаможні прошарки). І.В.Ф. Гегель писав про необхідність піднесення гідності людини, визнання її здатності бути вільною, саме це, на його думку, поставить людину в один ряд із усім духовним [24, с.224]. Тобто гідність людини філософ вбачав у її свободі. Користь самоврядування громадян у державі він вбачав, зокрема, у тому, що воно забезпечує їм відчуття і почуття власної гідності [25, с.85]. Незважаючи на всі суперечності, властиві філософії І.В.Ф. Гегеля, його віра в торжество розуму підтверджувала ідею високої соціальної цінності особи.

Подальший розвиток ця ідея одержала в працях Л. Фейєрбаха, який в умовах напівфеодальної

Німеччини першої половини XIX ст. з позиції матеріалізму та атеїзму вів боротьбу з релігією, ідеалізмом за соціальний прогрес, освіту, за свободу особи. Висунувши антропологічну концепцію людини, філософ розглядав її як частину природи, сукупність певних фізіологічних і моральних якостей.

Гідність людини, за Л. Фейєрбахом, у тому, що вона виступає носієм свободи. Розкриваючи її зміст, він, з одного боку, заперечував Ж.Ж. Руссо, стверджуючи, що людина не народжена вільною, тому що свобода – результат освіти на основі відповідних уроджених дарувань [26, с.645]. З іншого боку, він відстоював евідемоністичну концепцію і, відкидаючи кантіанську етику, заявляв, що свобода без щастя є порожнім і позбавленим змісту словом [27, с.580]. Л. Фейєрбах прагнув наповнити свободу особи політичним змістом. "Політика держави і церкви перебуває в кричущій суперечності з благом, свободою і самою сутністю людини" [27, с.595]. Саме йому належить загальновідома сьгодні теза: "Не людина існує заради держави, а держава заради людини" [28, с.436]. Необмежену монархію він називав аморальною державою. Слід зазначити, що Л. Фейєрбах надзвичайно звеличував людину. "Людина людині – Бог – такий вищий практичний початок, і таким є поворотний пункт всесвітньої історії" [29, с.308–309], – писав він. Любов до людини він розглядав як першооснову моральності. На нашу думку, не можна не визнати високої гуманності цієї позиції.

Зв'язок між правами та свободами і визнанням людської гідності розглядали й інші філософи. Ж.Ж. Руссо, наприклад, вважав, що "істота, яка здатна відчувати, діючи, радиться винятково зі своїми пристрастями і звертається до розуму тільки для виправлення безглуздостей, що вони змушують її робити" [30, с.455]. Він бачив соціальну цінність особистості в тому, що вона є суб'єктом свободи. "Людина народжується вільною, – стверджував Руссо в своєму "Суспільному договорі". – Відмовитися від свободи – це означає відректися від своєї людської гідності, від прав людської природи, навіть від її обов'язків" [30, с.152, 471].

Започаткування основних правових принципів в англійському, американському та французькому праві

Англійський правознавець і державний діяч А. Дайсі у XIX ст. ввів у науковий обіг по-

няття "Rule of law" – "правління права" [31, с.49], український відповідник – "верховенство права".

Термін, введений А. Дайсі, одержав широке поширення в Англії й Америці і став означати, що певні фундаментальні принципи справедливості не можуть бути законним шляхом порушені навіть вищою владою (авторитетом). Людська гідність і права людини виникають не з волі держави, а із суті людської природи. А. Дайсі знайшов джерело цих основних правових принципів у фундаментальних законах землі, в англійській Конституції, а також у прецедентному праві. В англійській традиції навіть Парламент, хоча він і стоїть вище інших публічних установ, відповідно до Конституції підпорядковується основним принципам справедливості, що втілюються в історичних традиціях англійського народу. Ці принципи й історичні традиції поступово займали місце головних цінностей права й політики: свобода дискусії і публічних зборів, а також непорушні права суб'єкта – право на гарантії від незаконного позбавлення життя, свободи або власності, на справедливий судовий розгляд, рівність перед законом незалежно від положення в суспільстві. "Habeas corpus akt" 1679 р. містив у собі принцип недоторканності особи, презумпцію невинуватості [32, с.26–38], а "Петиція про право" 1628 р. поклала на короля обов'язки по захисту підданих від сваволі королівської адміністрації [33, с.6]. Якщо король сприяє в порушенні миру та вільностей, тобто порушує принцип добра й справедливості, затверджений Великою хартією вольностей 1215 р., "то можна використовувати право на повстання "общиною усієї землі" [33, с.373].

Буржуазні революції й утвердження капіталістичного суспільства були важливими факторами розвитку людської особистості і її прав. Ліквідація старого феодального ладу, станового розподілу, скасування особистої залежності працівника від власника засобів виробництва мали величезне прогресивне значення. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. честь і гідність стають об'єктом конституційної охорони. У Декларації незалежності США (1776 р.) були проголошені буржуазно-демократичні принципи свободи й рівності людей, тобто істотні елементи поняття цінності людської особистості [31, с.182–186]. У законодавстві Великої Французької буржуазної революції поняття честі громадянина зв'язується з ідеями захисту батьківщини, з ненавистю до політичної тиранії (Конституція 1793 р. [31, с.120–126]).

Охарактеризовані юридичні документи США і Франції стали свого роду еталоном, взірцем для законодавчого закріплення насамперед фізичних і

особистих ("громадянських") та політичних прав людини (згодом їх було названо правами першого покоління). Подібні та інші права людини та їх гарантії вже в ті часи були визначені й у законодавстві багатьох інших країн. Не залишилась на узбіччі цих процесів і Україна.

Висновки

Отже, повага до гідності особи в етиці виступає аксіологічною категорією, яка безпосередньо пов'язана з категоріями цінності та оцінки, формується в індивідуальній і суспільній свідомості та визначається через філософську категорію "цінність"; гідність виступає як об'єктивна властивість особистості й характеризується духовними, фізичними та моральними якостями. Людина, на відміну від інших живих істот, здатна пізнавати себе, оцінювати власне "я" і тим самим визначати своє місце в суспільстві. Тобто, унікальність людини полягає в тому, що вона здатна усвідомлювати й осмислювати власну цінність.

Аналіз поглядів мислителів Нового часу свідчить, що поняття гідності ототожнюється з цінністю людини, його пов'язують з усвідомленням людиною того факту, що вона володіє значимими для неї моральними й інтелектуальними якостями. Одночасно гідність залежить від становища людини в суспільстві, стану суспільства, здатності його забезпечити практичне утвердження невідчужуваних прав людини, визнання самоцінності особистості.

Політичні та соціальні перетворення, що відбуваються в нашій країні сьогодні, вимагають принципово нових підходів до вирішення питання поваги до гідності особи. Найголовнішою юридичною гарантією права на повагу до гідності людини є те, що встановлення обмежень прав та свобод особи має співвідноситися з цінностями правової держави, які захищаються конституцією та законами. Усі обмеження повинні враховувати необхідний баланс інтересів людини, суспільства й держави. Подібні обмеження можуть бути встановлені тільки на рівні закону. Це вимагає, щоб положення закону були чітко визначеними. Невизначеність юридичного змісту закону і можливість у зв'язку з цим його вільного тлумачення та застосування не узгоджується з обов'язком держави забезпечувати охорону гідності особи.

Ми виходимо з того, що конституційного закріплення права на повагу до гідності недостатньо для її захисту. Кримінально-процесуальний кодекс України вже містить загальне положення, яке закріплює вимогу поважного ставлення до особи в кримінальному процесі, до всіх його учасників, незалежно від того, яку процесуальну функцію вони виконують, на всіх його стадіях.

Але, потребує вирішення й питання нормативного визначення об'єкта права на повагу до гідності. Першим кроком на шляху вирішення цієї проблеми має стати нормативне визначення поняття "гідність", якого, на жаль, сьогодні в українському законодавстві не існує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. М.: Политиздат, 1981. 430 с.
2. Всемирная энциклопедия. Философия / науч. ред и сост. А. А. Грицанов. М.: АСТ ; Минск: Харвест; Современ. литератор, 2001. 1312 с.
3. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права. СПб.: Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2006. 1093 с.
4. Этика: навч. посіб. / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. О. Лозового. К.: Юрінком Інтер, 2004. 224 с.
5. Общая теория государства и права: акад. курс в 3 т. / отв. ред. проф. М. Н. Марченко. М.: Зерцало-М, 2002. Т. 1. 2002. 534 с.
6. Бандзеладзе Г. Д. О понятии человеческого достоинства. Тбилиси: Мецниереба, 1979. 108 с.
7. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова. М.: Норма, 2001. Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве РФ. Т. 1. 2001. 816 с.
8. Blankenagel A. Gentechnologie und Menschenwuerde. Ueber die Strapazierung von juristischem Sachverstand und gesundem Menschenverstand anlaesslich eines ernsten Themas. *Kritische Justiz*. 1987.
9. Pieroth B., Schlink B. Grundrechte. Staatsrecht II 14., ueberarb. Aufl. 1998.
10. Maihofer W. Schutz der Menschenwuerde heute in: Handbuch des Verfassungsrechts der BRD. Berlin, 1995.
11. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. М.: Юрид. лит-ра, 1981. 368 с.
12. Гулиев В. Е., Рудинский Ф. М. Демократия и достоинство личности. М.: Наука, 1983. 168с.
13. Рудинский Ф. М. Наука прав человека и проблемы конституционного права: труды разных лет. М.: Мир, 2006. 1234 с.
14. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. Социологическая мысль Запада. М., 1990. С. 61–272.

15. Локк Дж. О гражданском правлении. Избранные философские произведения: в 2 т. М., 1960. Т. 2. 1960. С. 5–137.
16. Локк Дж. Об отцовской власти. Избранные философские произведения: в 2 т. М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1960. Т.2. 1960. С. 32–45.
17. Харц Л. Либеральная традиция в Америке. М.: Прогресс : Прогресс-Академия, 1993. 236 с.
18. История политических и правовых учений: учеб. для вузов / под ред. проф. В. С. Нерсисянца. М.: Издательская группа НОРМА-Инфра-М, 2000. 736 с.
19. История политических и правовых учений: учеб. / под ред. О. Э. Лейста. М.: Юрид. лит., 1997. 576 с.
20. Спиноза Б. Этика. Избранные произведения: в 2 т. М.: Госполитиздат, 1957. Т. 1. 1957. С. 359–618.
21. Спиноза Б. Краткий трактат о Боге, человеке и его счастье. Избранные произведения: в 2 т. М.: Госполитиздат, 1957. Т. 2. 1957. С. 67–171.
22. Гоббс Т. О человеке. Сочинения: в 2 т. М.: Мысль, 1991. Т. 2. 1991. С. 9–128.
23. Кант И. Метафизика нравов. Собрание сочинений: в 6 т. М.: Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 2. 1965. С. 107–437.
24. Гегель Г. В. Ф. Гегель – Шеллингу: Берн, 16 апр. 1795 г. Работы разных лет : в 2 т. М., 1973. Т. 2. 1973. С. 222–225.
25. Гегель Г. В. Ф. Конституция Германии. Политические произведения. М., 1978. С. 65–184.
26. Фейербах Л. Право и государство. Избранные философские произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1955. Т. 1. 1955. С. 642–647.
27. Фейербах Л. Эвдемонизм. Избранные философские произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1955. Т. 1. 1955. С. 578–641.
28. Фейербах Л. Вопрос о бессмертии с точки зрения антропологии. Избранные философские произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1955. Т. 1. 1955. С. 275–441.
29. Фейербах Л. Ложная, то есть богословская сущность религии. Избранные философские произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1955. Т. 2. 1955. С. 220–405.
30. Руссо Ж. Ж. Трактаты. М.: Наука, 1969. 703 с.
31. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран: в 2 т. / отв. ред. д. ю. н. проф. Н. А. Крашенинникова. М.: Норма, 2006. Т. 2 : Современное государство и право. 2006. 672 с.
32. Хованская А. В. Достоинство человека: международный опыт правового понимания. *Государство и право*. 2002. № 3. С. 48–54.
33. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: в 2 т. / под ред. К. И. Батыра и Е. В. Поликарповой. М.: Юристъ, 1996. Т. 2. 1996. 520 с.

REFERENCES

1. Kon, I. S. (Red.). (1981). *Slovar' po etike* [Dictionary of Ethics]. Moskva: Politizdat (in Russ.).
2. Gritsanov, A. A. (Red.). (2001). *Vsemirnaya entsiklopediya. Filosofiya* [World Encyclopedia. Philosophy]. Moskva: AST; Minsk: Kharvest; Sovrem. literator (in Russ.).
3. Bachinin, V. A. (2006). *Entsiklopediya filosofii i sotsiologii prava* [Encyclopedia of philosophy and sociology of law]. SPb.: Izdatel'stvo R. Aslanova "Yuridicheskii tsentr Press" (in Russ.).
4. Lozovoy, V. O., Panov, M. I., & Stasevs'ka, O. A. et al. (2004). *Etyka: navch. posib.* [Ethics: Teachers manual]. Kyiv: Yurinkom Inter (in Ukr.).
5. Marchenko, M. N. (Red.). (2002). *Obshchaya teoriya gosudarstva i prava: akad. kurs* [General Theory of State and Law: Acad. course]. v 3 t. Moskva: Zertsalo-M. Т. 1 (in Russ.).
6. Bandzeladze, G. D. (1979). *O ponyatii chelovecheskogo dostoinstva* [About the concept of human dignity]. Tbilisi: Metsniyereba (in Russ.).
7. Okun'kova, L. A. (Red.). (2001). *Konstitutsii gosudarstv Yevropy* [Constitutions of European States]. v 3 t. Moskva: Norma. Т. 1 (in Russ.).
8. Blankenagel, A. (1987). Gentechnologie und Menschenwuerde. Ueber die Strapazierung von juristischem Sachverstand und gesundem Menschenverstand anlaesslich eines ernsten Themas. *Kritische Justiz* (in Ger.).
9. Pieroth, B., & Schlink, B. (1998). Grundrechte. Staatsrecht II 14., ueberarb. Aufl. (in Ger.).
10. Maihofer, W. (1995). Schutz der Menschenwuerde heute in: Handbuch des Verfassungsrechts der BRD. Berlin (in Ger.).
11. Khesse, K. (1981). *Osnovy konstitutsionnogo prava FRG* [Fundamentals of constitutional law of Germany]. Moskva: Yurid. lit-ra (in Russ.).
12. Guliyev, V. Ye., & Rudinskiy, F. M. (1983). *Demokratiya i dostoinstvo lichnosti* [Democracy and the dignity of the individual]. Moskva: Nauka (in Russ.).
13. Rudinskiy, F. M. (2006). *Nauka prav cheloveka i problemy konstitutsionnogo prava: trudy raznykh let* [The science of human rights and the problems of constitutional law: works of different years]. Moskva: Mir (in Russ.).

14. Veber, M. (1990). *Protestantskaya etika i dukh kapitalizma. Izbrannyye proizvedeniya. Sotsiologicheskaya mys' Zapada* [Protestant ethics and the spirit of capitalism. Selected Works. Sociological thought of the]. Moskva. (s. 61–272) (in Russ.).
15. Lokk, Dzh. (1960). *O grazhdanskom pravlenii. Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya* [On civilian rule. Selected philosophical works]. v 2 t. Moskva, 1960. T. 2 (s. 5–137) (in Russ.).
16. Lokk, Dzh. (1960). *Ob ottsovskoy vlasti. Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya* [About paternal authority. Selected philosophical works]. v 2 t. Moskva: Izd-vo sotsial'no-ekonomicheskoy literatury, T. 2. (s. 32–45) (in Russ.).
17. Kharts, L. (1993). *Liberal'naya traditsiya v Amerike* [Liberal tradition in America]. Moskva: Progress: Progress-Akademiya (in Russ.).
18. Nersesyants, V. S. (Red.). (2000). *Istoriya politicheskikh i pravovyykh ucheniy* [History of political and legal doctrines]. Moskva: Izdatel'skaya gruppa NORMA-Infra-M (in Russ.).
19. Leyst, O. E. (1997). *Istoriya politicheskikh i pravovyykh ucheniy: ucheb.* [History of political and legal studies: studies]. Moskva: Yurid. lit. (in Russ.).
20. Spinoza, B. (1957). *Etika. Izbrannyye proizvedeniya* [Ethics. Selected Works]. v 2 t. Moskva: Gospolitizdat. T. 1 (s. 359–618) (in Russ.).
21. Spinoza, B. (1957). *Kratkiy traktat o Boge, cheloveke i yego schast'ye. Izbrannyye proizvedeniya* [A short treatise on God, man and his happiness. Selected Works]. v 2 t. Moskva: Gospolitizdat. T. 2 (s. 67–171) (in Russ.).
22. Gobbs, T. (1991). *O cheloveke. Sochineniya* [About a human. Works]. v 2 t. Moskva: Mysl', T. 2 (s. 9–128) (in Russ.).
23. Kant, I. (1965). *Metafizika nravov. Sobraniye sochineniy* [Metaphysics of manners. Collected Works]. v 6 t. Moskva: Mysl', T. 4. CH. 2 (s. 107–437) (in Russ.).
24. Gegel', G. V. F. (1973). *Gegel' – Shellingu: Bern, 16 apr. 1795 g. Raboty raznykh let* [Hegel - Schelling: Bern, April 16 1795 Works of different years]. v 2 t. Moskva, T. 2 (s. 222–225) (in Russ.).
25. Gegel', G. V. F. (1978). *Konstitutsiya Germanii. Politicheskoye proizvedeniya* [Constitution of Germany. Political writings]. Moskva (s. 65–184) (in Russ.).
26. Feyyerbakh, L. (1955). *Pravo i gosudarstvo. Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya* [Law and state. Selected philosophical works]. v 2 t. Moskva: Mysl', T. 1 (s. 642–647) (in Russ.).
27. Feyyerbakh, L. (1955). *Evdemonizm. Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya* [Evdemonism. Selected philosophical works]. v 2 t. Moskva: Mysl'. T. 1 (s. 578–641) (in Russ.).
28. Feyyerbakh, L. (1955). *Vopros o bessmertii s tochki zreniya antropologii. Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya* [The question of immortality in terms of anthropology. Selected philosophical works]. v 2 t. Moskva: Mysl', T. 1. (s. 275–44) (in Russ.).
29. Feyyerbakh, L. (1955). *Lozhnaya, to yest' bogoslovskaya sushchnost' religii. Izbrannyye filosofskiyе proizvedeniya* [False, that is, the theological essence of religion. Selected philosophical works]. v 2 t. Moskva: Mysl', T. 2 (s. 220–405) (in Russ.).
30. Russo, ZH. ZH. (1969). *Traktaty* [Treatises]. Moskva: Nauka (in Russ.).
31. Krasheninnikova, N. A. (Red.). (2006). *Khrestomatiya po istorii gosudarstva i prava zarubezhnykh stran* [Readings on the history of the state and the rights of foreign countries]. v 2 t. Moskva: Norma, T. 2: Sovremennoye gosudarstvo i pravo (in Russ.).
32. Khovanskaya, A. V. (2002). Dostoinstvo cheloveka: mezhdunarodnyy opyt pravovogo ponimaniya [Human dignity: international experience of legal understanding]. *Gosudarstvo i pravo*, (3). 48–54 (in Russ.).
33. Batyr, K. I., & Polikarpova, Ye. V. (1996). *Khrestomatiya po vseobshchey istorii gosudarstva i prava* [Readings on the general history of state and law]. v 2 t. Moskva: Yurist', T. 2 (in Russ.).

Надійшла 11.08.2018

РЕКОМЕНДОВАНЕ ЦИТУВАННЯ (RECOMMENDED CITATION), АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS)

Марущак Н. В. Деякі аспекти розуміння людської гідності у працях видатних представників філософської думки Нового часу. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 4. С. 33–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_4_6.pdf

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1477226>

Аналізується розуміння поняття "гідність" у працях таких видатних представників філософської та правової думки Нового часу, як Д. Локк, Б. Спіноза, Т. Гоббс, І. Кант, І.В.Ф Гегель, Л. Фейербах, Ж.Ж. Руссо. На думку автора, це сприятиме більш глибокому та повному сучасному розумінню поняття "гідність", "права та свободи людини", враховуючи, що еволюція розуміння категорії "гідність" дуже тісно переплітається з історією боротьби з безправ'ям і пригнобленням

людини, за свободу і рівність. Автор дійшов висновків, що розуміння людської гідності є неоднаковим у різні історичні епохи в різних народів, а аналіз поглядів мислителів Нового часу показав, що поняття гідності отожднюється з цінністю людини, його пов'язують з усвідомленням людиною того факту, що вона володіє значимими для неї моральними й інтелектуальними якостями. Одночасно гідність залежить від становища людини в суспільстві, стану суспільства, здатності його забезпечити практичне утвердження невідчужуваних прав людини, визнання самоцінності особистості.

Ключові слова: мораль; особа; визнання самоцінності особистості; невідчужувані права людини

***

Марущак Н.В. Отдельные аспекты понимания человеческого достоинства в трудах выдающихся представителей философской мысли Нового времени

Анализируется понимание понятия "достоинство" в трудах таких выдающихся представителей философской и правовой мысли Нового времени, как Д. Локк, Б. Спиноза, Т. Гоббс, И. Кант, И.В.Ф Гегель, Л. Фейербах, Ж. Ж. Руссо. По мнению автора, это будет способствовать более глубокому и полному современному пониманию понятия "достоинство", "права и свободы человека", учитывая, что эволюция понимания категории "достоинство" очень тесно переплетается с историей борьбы с бесправием и угнетением человека, за свободу и равенство. Автор пришел к выводам, что понимание человеческого достоинства неодинаков в разные исторические эпохи у разных народов, а анализ взглядов мыслителей Нового времени показал, что понятие достоинства отождествляется с ценностью человека, его связывают с осознанием личностью того факта, что она обладает значимыми для нее моральными и интеллектуальными качествами. Одновременно достоинство зависит от положения человека в обществе, состояния общества, способности его обеспечить практическое утверждение неотчуждаемых прав человека, признание самоценности личности.

Ключевые слова: мораль; личность; признание самоценности личности; неотчуждаемые права человека

***

Marushchak N.V. Some Aspects of Human Defense in the Work of Expressed Representatives of a Philosophical Opinion of New Hours

The article analyzes the understanding of the concept of "dignity" in the writings of such prominent representatives of the philosophical and legal thought of modern times as J. Locke, B. Spinoza, T. Hobbes, I. Kant, G.W.F. Hegel, L. Feuerbach, J.J. Russo. According to the author, this will contribute to a deeper and more complete understanding of the concept of "dignity", "human rights and freedoms", given that the evolution of the understanding of the category "dignity" is closely intertwined with the history of the struggle against injustice and oppression of man, for freedom and equality. The author put forward the following tasks: to reveal the modern understanding of the notion of "dignity", to analyze the peculiarities of the views of the eminent thinkers of the seventeenth and seventeenth centuries, to show how elementary moral ideas of dignity were formed and the basic legal principles were introduced in English, American, and French law. In the process of solving the tasks, the author came to the conclusion that respect for human dignity, that is, the idea of the value of an individual from ancient times was and is the subject of attention of philosophers, lawyers, its uniqueness is the basis of the modern philosophy of human rights, and the dynamics of human rights is a consequence of specific historical conditions that correct the significance and relevance of those goods reproduced by the respective rights. Understanding human dignity is unequal in different historical epochs in different nations. An analysis of the views of the thinkers of the New Times has shown that the notion of dignity is identified with the value of a man; it is associated with a person's awareness of the fact that it possesses significant moral and intellectual qualities for it. At the same time, dignity depends on the position of man in society, the state of society, the ability to ensure the practical establishment of inalienable human rights, the recognition of the self-worth of the individual. The scientific novelty of the work consists of a comprehensive study of the views of eminent thinkers of the XVII–XVIII centuries, the essence and content of human dignity.

Key words: morality; person; recognition of self-worth of the person; inalienable human rights